

Gülnaz Ələsgərova*

İnformasiyaya çatımlılıq

Annotasiya

İnformasiyaya çatımlılıq fikir ifadə etmək azadlığının vacib ünsürlərindən biridir. İnformasiya əldə etmək mütləq hüquq olmayaraq bir sıra hallarda məhdudlaşdırıla bilər. Məqalə də məhz informasiyaya çatımlılığa, ona qoyulan məhdudiyyətlərə, onların qanuni məqsədlərə uyğun olub-olmamasını müəyyən edən beynəlxalq standartlara və informasiya əldə etmək hüququnun reallaşmasında informatorların roluna həsr olunub.

Abstract

Access to information is one of the most important cornerstones of freedom of expression. Being not an absolute right, access to information may be restricted in some cases. The article is namely dedicated to access to information, restrictions imposed on it, international standards defining their proportionality to legal aims and to the role of whistle-blowers in the realization of the right of access to information.

Mündəricat

Giriş.....	165
I. İnformasiya əldə etmək azadlığı.....	166
II. İnformasiyaya çatımlılığın məhdudlaşdırılması	168
A. Milli təhlükəsizliyin müdafiəsi və terrorçuluğa qarşı mübarizə faktlarını əhatə edən informasiya	168
B. İnternetə çıxışın dövlət tərəfindən məhdudlaşdırılması	Error! Bookmark not defined.
C. İnternet kontent üzərində senzura	172
III. İnformasiyaya çatımlılıqda informatorların rolu	172
Nəticə.....	176

Giriş

Söz və fikir ifadə etmək azadlığı demokratiyanın təməl sütunlarından biridir. Demokratiya toplumun özünün hökuməti və idarəçilik kursunu seçdiyi bir sistemdir. Doğru seçim etmək üçün isə siyasi qüvvələr haqqında dolğun məlumata sahib olmaq lazımdır.¹ Dolğun informasiyaya sahib olmaq

* Bakı Dövlət Universiteti Hüquq Fakültəsi, İnsan hüquqları və informasiya hüququ kafedrasının müəllimi.

¹ Dwight L. Teeter and Bill Loving, Law of Mass Communications: Freedom and Control of Print and Broadcast Media, 503 (13th ed. 2011).

isə yalnız fikir ifadə etmək azadlığını deyil, həm də informasiyaya çatımlılığı da ehtiva edir. İnformasiyaya çatımlılıq, mütləq hüquq olmayaraq, dövlət tərəfindən tənzimlənə və məhdudlaşdırıla bilər. Lakin bir çox hallarda dövlətlər hətta qanunda göstərilən çərçivələrdən də çıxaraq əllərində olan məlumatları cəmiyyətlə bölüşməkdən boyun qaçırırlar. Belə cəhdlər milli təhlükəsizliyin, ərazi bütövlüyünün, digər şəxslərin hüquqlarının qorunması ilə əsaslandırılır. Məqsədlərin qanuni olması ilə yanaşı, onların əldə olunma yolları, məhdudluqların xarakteri və məqsədlərlə proporsionallığı da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. XXI əsrdə problem odur ki, informasiyanın yayımını yüngülləşdirən internetin, sosial şəbəkələrin inkişafı dövlətlərin məlumat üzərində inhisarını saxlamaq niyyətləri ilə qarşılaşır. Bəzən dövlətlərin məlumat üzərində inhisarı qanuni çərçivədən kənara çıxır ki, bu da öz növbəsində günümüzün əsas problemlərindəndir.

İnformasiyaya çatımlılıq birbaşa şəxslər tərəfindən və ya dolaylı yolla informatorlar tərəfindən həyata keçirilir. Informatorların informasiyaya çatımlılıqda rolu çox böyükdür. Buna baxmayaraq, informatorların hüquqlarının tanınması və qorunması bütün ölkələrdə eyni səviyyədə deyil.

Qeyd etmək lazımdır ki, informasiyaya çatımlılıq hətta demokratik rejimlərdə belə tam həcmdə həyata keçirilmir, çünki həmin hüquq digər qanuni maraqları ilə toqquşur. Qeyri-demokratik və keçid dövründə olan yarı-demokratik ölkələrdə isə informasiyaya çatımlılıq dövlət maraqlarından əlavə, hökumətin siyasi maraqlarının da qurbanı olur.

I. İnformasiya əldə etmək azadlığı

İnformasiya əldə etmək azadlığı ifadə azadlığının ayrılmaz bir hissəsidir. Öz fikrini ifadə etmək azadlığı hüququna öz rəyində qalmaq azadlığı, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneə olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı daxildir.² Məlumat və ideyaları almaq hüququ olmadan nə azad fikir formalaşdırmaq olar, nə də ki, seçkilərdə öz iradəni ortaya qoymaq olar, çünki ümumi mənzərəni görmədən fikir yürütmək çətin olacaqdır. İnformasiya əldə etmək azadlığı yalnız digər fərdlər tərəfindən paylaşılan məlumata çıxışı ehtiva etmir, həm də dövlət orqanları tərəfindən saxlanılan məlumatlara çatımlılığı nəzərdə tutur. İnformasiya sahibi dövlət orqanları, bələdiyyələr, mülkiyyət hüququndan asılı olmayaraq hüquqi və fiziki şəxslərdir.³ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası da fikir və söz azadlığını tanıyır. Hər kəsin qanuni yolla istədiyi məlumatı axtarmaq, əldə etmək, ötürmək,

² İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası, maddə 10 (1950).

³ İnformasiya Əldə Etmək Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 3.0.5 (2005).

hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır.⁴ Qanuni yolla istənilən məlumatı axtarmaq və əldə etmək yolları qanunvericiliklə tənzimlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə AR qanunvericiliyi yetərinə çevikdir və informasiya sorğusunun təqdim edilmə üsullarının fərqli növləri müəyyən edilmişdir. Sorğuçu ya informasiya sahibinin vəzifəli şəxsinə bilavasitə və ya telefonla müraciət etmək yolu ilə şifahi, ya da sorğunu şəxsən təqdim etmək və ya informasiya sahibinə poçt, telefaks, yaxud elektron poçtla göndərmək yolu ilə yazılı formada müraciət etmək hüququna malikdir.⁵ Bu da öz növbəsində texnoloji inkişafın təklif etdiyi əlaqə vasitələrini əhatə edərək formallıqdan uzaqlaşır. Yerli qanunvericilik informasiya sahibinin sorğuçuya kömək göstərmək vəzifəsini müəyyən edir⁶ və həmin vəzifə Rəsmi Sənədlərə Çıxış Haqqında Avropa Şurası çərçivəsində qəbul edilmiş Tromso Konvensiyasında da göstərilir.⁷ Qanunvericiliyimizi təhlil edərək görürük ki, yazılı sorğuda sorğuçunun kimliyi (soyad, ad) mütləq göstərilməlidir.⁸ Tromso Konvensiyası daha da irəli gedərək dövlətlərə sorğuçulara anonim qalma hüququnun verilməsini tanıyır.⁹ Bizim qanunvericilikdə həmin müddəanın olmaması fikirləşirəm ki, sui-istifadənin və eyni sorğuçu tərəfindən dəfələrlə eyni məzmunlu sorğunun göndərilməsinin qarşısının alınmasına yönəlib.

İnformasiya sorğusunun icra edilməsindən imtina proseduru üzrə Azərbaycan qanunvericiliyindəki müddəalar Tromso Konvensiyasındakılarla müqayisədə daha müəyyəndirlər. Belə ki, Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən imtina barədə cavabın aydın və əsaslandırılmış olması tələb olunduğu halda¹⁰, Tromso Konvensiyası imtinanın açıq-aydın şəkildə və ya üstüörtülü formada bildirilməsinə imkan verir.¹¹

İnformasiyaya çatımlılıq hüququnu effektiv edən nüanslardan biri də sorğunun icra müddətidir. Tromso Konvensiyasına görə sorğu ağlabatan müddət ərzində icra olunmalıdır.¹² Azərbaycanda isə sorğu ən qısa müddətdə, lakin 7 iş günündən gec olmayaraq icra edilməlidir.¹³ Zənnimcə, 7 iş günü ağlabatan müddətdir.

---

⁴ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, maddə 50.

⁵ *Yuxarıda istinad 3*, maddə 13.

⁶ *Yenə orada*, maddə 17.

⁷ Tromso Konvensiyası 2009-cu ildə qəbul olunub. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Tromso Konvensiyasını ratifikasiya etməyib.

⁸ *Yuxarıda istinad 3*, maddə 15.1.1.

⁹ Rəsmi Sənədlərə Çıxış Haqqında Avropa Şurası çərçivəsində qəbul edilmiş Tromso Konvensiyası, maddə 4.2.

¹⁰ *Yuxarıda istinad 3*, maddə 21.3.

¹¹ Rəsmi Sənədlərə Çıxış Haqqında Avropa Şurası çərçivəsində qəbul edilmiş Tromso Konvensiyası, maddə 8.

¹² *Yenə orada*, maddə 5.4.

¹³ *Yuxarıda istinad 3*, maddə 24.1.

İnformasiyaya çatımlılıq üzrə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququnu nəzərdən keçirmək məqsədmüvafiqdir. AİHM uzun müddət ərzində ifadə azadlığı çərçivəsində məlumatlara çıxış icazəsi vermək tələbini rədd etmişdir.¹⁴ Lakin 2009-cu il Társáság A Szabadságjogokert Macarıstana qarşı işində AİHM yanaşmasını dəyişdi. Buna baxmayaraq, AİHM açıq olaraq informasiya almaq hüququnun olmasını təsbit etmədi, informasiyanın əldə olunması yolunda manələrin media üzərində dolayı yolla ilkin senzura qoyulması ilə bərabərləşdirdi.¹⁵ Kennedi Macarıstana qarşı işdə isə Məhkəmə vurğulayır ki, qanuni tarixi araşdırma üçün orijinal sənədli mənbələrə çıxış ərizəçinin ifadə azadlığı hüququndan istifadəsinin əsas elementi idi.¹⁶ Bu da onu göstərir ki, AİHM presedent hüququ vasitəsilə üzv-dövlətlərdən informasiya əldə etmək hüququ üzrə pozitiv öhdəliklərin yerinə yetirmək tələbini qoyur. Buraya dövlətdaxili qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, hüquqtətbiquetmə praktikasının tətbiqi və inkişafı daxildir.

II. İnformasiyaya çatımlılığın məhdudlaşdırılması

A. Milli təhlükəsizliyin müdafiəsi və terrorçuluğa qarşı mübarizə faktlarını əhatə edən informasiya

İnformasiyaya çatımlılıq hüququ milli təhlükəsizliyin təmin olunması üçün məhdudlaşdırıla bilər. Əlbəttə, dövlətlər əllərində olan informasiyanı verməyə can atmırlar və informasiya üzərində inhisarı saxlamağa çalışırlar. Norman L. Rosenberg bu fenomeni "nəzarət dövləti"¹⁷ adlandırmışdır.¹⁸ II Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə ifadə azadlığı anlayışı dövlət dövlət nəzarət aparatının genişlənməsini, inhisarçı KİV-lərin artmasını və onların digər güc mərkəzləri ilə əlaqələrini ehtiva edir.¹⁹ Rosenbergin irəli sürdüyü yanaşmada hökumət bütün cəmiyyəti nəzarət altında saxlayır, insanlar isə yalnız dövlətin onların görmələrini istədiyini görürlər. Bu mənada cənab Rosenbergin yanaşması real həyatla kəşifdir. Belə ki, Nikson Ağ Evi tərk etdikdən sonra hüquqşünaslarının vasitəsi ilə prezidentlik dönəminə aid yazılı sənədlərin və sənədləşmənin məhv etmək hüququnun olmasını təkid edirdi.²⁰ 1974-cü ildə Konqress prezidentin yazışmalarını hökumətin mülkiyyəti kimi tanıyan Prezident Qeydləri Qanununu (Presidential Records

¹⁴ Tobi Mendel, *İfadə Azadlığı: İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsinin şərh və mahiyyətinin başa düşülməsi üçün əyani vəsait*, 22 (Fəxri Abbasov, 2012).

¹⁵ *Yenə orada*, 24.

¹⁶ Kenedi v. Hungary, (App. 31475/05), 26 May 2009, §43.

¹⁷ *İngiliscə - surveillance state*.

¹⁸ Dwight L. Teeter and Bill Loving, *Law of Mass Communications: Freedom and Control of Print and Broadcast Media*, 569 (13th ed. 2011).

¹⁹ Norman L. Rosenberg, *Protecting the Best Men: An Interpretive History of Libel*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 266 (1986).

²⁰ *Yuxarıda istinad 18*, 570 .

Act) qəbul etdi ki, nəticədə bütün yazışmalar süzgəcdən keçirilir və milli təhlükəsizliyin müdafiəsi üçün məxfi məlumat kimi qapalı saxlanılmışdır.²¹

Lakin məlumat üzərində dövlət nəzarətinin güclənməsi dalğası yalnız 2001-ci il 11 sentyabr terror aktından sonra dünya ölkələrini bürüdü. ABŞ-ın informasiyaya çatımlılıq siyasəti digər ölkələr üçün də nümunə rolunu oynadı. Buş administrasiyasının informasiyaya çatımlılıq və şəxsi məlumatların qorunmasını məhdudlaşdıran siyasəti öz əksini qanunvericilikdə də tapdı. ABŞ-ın Patriot Qanunu (The USA Patriot Act) hökumətə əvvəlki kimi cinayətin baş verə biləcəyi haqqında “ağlabatan inama”²² əsaslanaraq deyil, yalnız məlumatın lazımlığı haqda “yaxşı niyyətin”²³ olmasına dayanaraq internet provayderlərdən elektron poçt və digər yazışmaların əldə etməsinə icazə verir.²⁴

Məlumat əldə etmək azadlığı terrorizmlə mübarizə sahəsində də qanuni əsaslarla məhdudlaşdırılır. Müqayisə əsasında görürük ki, ABŞ-da məhdudiyətlət Avropadakıların müqayisədə daha genişdir. ABŞ-da həbs olunaraq gizli yerlərdə saxlananların sayı və adları cəmiyyətə açıqlanmır və məhkəmə iclasları qapalı keçirilirdi. Məhkəmələr də həmin yanaşmanı dəstəkləyərək Məlumat Azadlığı Qanunu (Freedom of Information Act) çərçivəsində hökumətin ictimaiyyətə saxlanılan şəxslər haqqında məlumatı açıqlamamaq hüququnu tanıdı.²⁵ Hökumət aşağıdakıları ehtiva edən VII istisnaya istinad etdi:

- Məlumatın açıqlanması istintaqa maneə ola biləcəksə;
- Məlumatın açıqlanması şəxsi həyata hörmət hüququna ziddirsə;
- Məlumatın açıqlanması üçüncü şəxslərin həyatına təhlükə yaradarsa.²⁶

Əlavə olaraq, Qanun hüquq-mühafizə məqsədilə tərtib olunan məlumatın yayılmasına aşağıdakı istisnaları da tanıyır:

- Məlumatın açıqlanması ədalətli mühakiməyə maneə olarsa;
- Məlumatın açıqlanması məxfi mənbəyin açıqlanmasına imkan yaradarsa;
- Məlumatın açıqlanması cinayət təqibi və ya istintaqın proseduru və texniki üsullarını yayarsa.²⁷

Qeyd edildiyi kimi istisnalar hüquq-mühafizə məqsədilə istifadə olunan məlumatlara aiddir. Ümumilikdə isə, Qanunun 8(B) maddəsinə görə dövlət agentlikləri milli təhlükəsizlik məqsədi ilə hər növ informasiyaya çıxışı

²¹ *Yenə orada.*

²² *İngiliscə - a “reasonable belief”.*

²³ *İngiliscə - a “good faith” belief.*

²⁴ *Yuxarıda istinad 18, 572.*

²⁵ *Yuxarıda istinad 18, 579.*

²⁶ The Freedom of Information Act, 5 U.S.C. § 552, <http://www.justice.gov/oip/freedom-information-act-5-usc-552> (last visited March 7, 2017).

²⁷ *Yenə orada.*

məhdudlaşdırıla bilər.²⁸ Bu da öz növbəsində daha geniş məlumat kateqoriyasının yayılmasına məhdudiyət qoyur.

Azərbaycanda da terror aksiyaları barəsində məlumatın bir kateqoriyasının açıqlanması da məhdudlaşdırılıb. Terror əleyhinə aparılan əməliyyatlar zamanı terror aksiyaları barəsində ictimaiyyətə məlumatlar əməliyyat qərargahının rəhbərinin və ya əməliyyat qərargahının ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə məsul nümayəndəsinin müəyyən etdiyi formada və həcmdə verilir.²⁹ Aşağıdakı məlumatların yayılmasına yol verilmir:

1. Terror əleyhinə əməliyyatların aparılması taktikası və texniki üsulları haqqında;
2. Terror əleyhinə aparılan əməliyyatlar zonasında və ya bu zonanın həddindən kənarında olan insanların həyatına olan və sağlamlığına təhlükə yaradan və terror əleyhinə əməliyyatların aparılmasına əngəllik törədən məlumatlar haqqında;
3. Terrorçuluğa bəraət qazandıran və ya onların təbliğinə xidmət edən məlumatlar haqqında;
4. Terror əleyhinə aparılan əməliyyatlarda iştirak edən, habelə bu əməliyyatların aparılmasına kömək edən şəxslər haqqında.³⁰

Azərbaycan qanunvericiliyi terrorçuluqla mübarizə sahəsində məhdudiyətlər müəyyən edir və həmin məhdudiyələrin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına və Məhkəməsinin praktikasına uyğunluğunu araşdırmaq yerinə düşərdi. AİHK fikir ifadə etmək azadlığının məhdudlaşdırılmasını qəbul edir. Ancaq məhdudiyətin tətbiq olunması üçün əsaslar dar tövsif olunmalıdır.³¹ Konvensiyanın mətnindən də göründüyü kimi məhdudiyətlər və sanksiyalar qanunla nəzərdə tutulmalı, demokratik cəmiyyətdə zəruri olmalı və pozuntuya mütənasib, proporsional olmalıdır. Maddə 10 digər maddələrdə göstərilən “milli təhlükəsizlik” əsasında əlavə ərazi bütövlüyünün müdafiəsi də əsas kimi tanıyır. Milli təhlükəsizlik geniş konsepsiyadır və bu sahədə məhdudiyətlər hökuməti qanunsuz yollarla devirməyə qarşı və dövlətin təhlükəsizliyinin müdafiəsi üçün atılan addımlar kimi qiymətləndirilməlidir.³² Zəna Türkiyəyə qarşı işdə Məhkəmə Türkiyənin cənubi-şərq regionunda anti-terror əməliyyatlarının keçirilməsini milli təhlükəsizliyin müdafiəsi üzrə tədbirlər kimi

²⁸ *Yenə orada*.

²⁹ *Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 11 (1999).*

³⁰ *Yenə orada, maddə 11.*

³¹ Bernadette Rainey, Elizabeth Wicks and Clare Ovey, *The European Convention on Human Rights*, 309 (6th ed. 2014).

³² *Yenə orada, 316.*

dəyərləndirildi.³³ AIHM bir çox hallarda dövlətin niyə məhz milli təhlükəsizlik əsasını seçdiyini dərin araşdırmır. Lakin bununla belə dövlət qanunilik, qanunun aliliyi, demokratik cəmiyyətdə lazımlılıq və proporsionallıq prinsiplərini nəzərdə saxlamalıdır və iş qərəzsiz məhkəmə tərəfindən araşdırılmalı və nəticədə lazım olduqda xüsusi kateqoriya informasiyanın istifadəsinə məhdudiyət qoyula bilər.³⁴

Terrorçuluqla mübarizə sahəsində Azərbaycan qanunvericiliyində göstərilən məhdudiyətlər dar və məhdudlar və qanunun tətbiqində AIHM-in məhkəmə qərarlarında əks olunan standartlar istifadə olunduqda tətbiq olunan məhdudiyət və qorunan hüquqlar arasında adekvat balansı müəyyən etmək olar.

B. İnternetə çıxışın dövlət tərəfindən məhdudlaşdırılması

XXI əsrdə informasiyanın maneəsiz yayılmasına imkan verən əsas platforma ənənəvi çap KİV-lərindən daha çox internet və onun üzərindən yayımlanan saytlar və sosial şəbəkələrdir. Müsbət haldır ki, Azərbaycanda Prezident İlham Əliyevin də dəfələrlə bəyan etdiyi kimi internetə çıxış tam açıq və maneəsizdir. Lakin heç də bütün ölkələrdə vəziyyət eyni deyil.

Şimali Koreyada interneti əvəzləyən milli intranetin istifadəsi ölkənin izolyasiyasını təmin edir və İran da oxşar texnologiyanın təkmilləşdirməyi planlaşdırır.³⁵ Əvvəl də qeyd edildiyi kimi internet vasitəsilə yayılan sosial şəbəkələr protestlərin, mitinqlərin, xüsusilə də Ərəb Baharı kimi tanınan inqilab dalğasının genişlənməsində danılmaz rol oynamışdılar. Ərəb Baharı yaşanarkən Suriya, Liviya, Misirdə internetə çıxış ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmışdır. Misirdə iğtişələr dövründə Mübarək hökuməti bir həftə ərzində internetə giriş bağlanmışdır.³⁶ Türkiyə və Tunisdə internet tam şəkildə bağlanmasa da, bəzi sosial şəbəkələrə çıxış məhdudlaşdırılmışdır.³⁷ Türkiyənin Konstitusiya Məhkəməsi bəyan etmişdir ki, Twitter-in bağlanması ifadə azadlığını məhdudlaşdırır və Konstitusiyanın 26-cı maddəsini pozur.³⁸ Lakin sosial şəbəkələrə giriş məsələsi Qərbi Avropa ölkələrində də həssasdır. Belə ki, Böyük Britaniyadakı kütləvi nümayişlər zamanı hakimiyyət nümayəndələri məhdud zaman kəsiyində sosial mediaya çıxışı məhdudlaşdırma imkanlarını müzakirə etmişdir.³⁹

³³ Zana v. Turkey (App. 18954/91), 25 November 1997, (1999) 27 EHRR 667, ECHR 1997-VII, § 49.

³⁴ Nolan and K. V. Russia, (App. 2512/04), 12 Feb. 2009, § 71.

³⁵ European Yearbook on Human Rights, 55 (ed. by Wolfgang Benedek, Florence Benoit-Rohmer, Wolfram Karl, Matthias C. Kettemann, Manfred Nowak 2014).

³⁶ Craig Kannaley, Egypt's Internet Shut Down, According to Reports, 27 January 2011, Huffington Post, http://www.huffingtonpost.com/2011/01/27/egypt-internet-goes-down-n_815156.html (last visited March 8, 2017).

³⁷ Yuxarıda istinad 35, 56.

³⁸ Yenə orada.

³⁹ Yenə orada.

İnternetə çıxışla bağlı hər hansı məhdudiyət qanunda nəzərdə tutulmalı, legitim məqsədin təmin olunması üçün demokratik cəmiyyətdə zəruri olmalı və qanuni məqsədə mütənasib olmalıdır.⁴⁰ Əlbəttə, internetə və ya sosial şəbəkəyə girişin tam qadağan olunması heç bir qanuni məqsədə mütənasib ola bilməz və dövlətlər çalışmalıdırlar ki, dövlət sirri və ya məxfi olmayan hər bir məlumat internet vasitəsilə dövr etsin. İnsanların müdaxilə olmadan və sərhədlərdən asılı olmayaraq istədikləri məlumatı və ideyaları axtarmaq, almaq və yaymaq hüququ var. Bura siyasi çıxış, dinə dair baxışlar, başqaları tərəfindən xoş qarşılanan və ya təhqiramiz sayılmayan fikir və ifadələr eləcə də başqalarını təhqir edən, şoka sala və ya narahat edən biləcək fikir və ifadələr daxildir.⁴¹

C. İnternet kontent üzərində senzura

Heç də bütün ölkələrdə hər növ internet kontentə çıxış maneəsiz deyil. Çin açıq-aydın şəkildə internet məlumatları üzərində senzuranı tətbiq edir. Çində "Golden Shield" proqramı vasitəsi ilə Google, Yahoo, Youtube, Facebook və Twitter sosial şəbəkələrinə çıxışın qarşısı alınıb.⁴² BMT İnsan Hüquqları Komitəsi belə məhdudiyətlərin fərq qoymadan bütün saytlara qarşı tətbiqini alqışlamır, yalnız xüsusi qanunu pozan müəyyən kontentə qarşı tətbiqini qəbul edir.⁴³ Avropa Şurası Nazirlər Kabineti Tövsiyəsində bildirir ki, dövlət orqanlarının şəxslərin ifadə və informasiya azadlığına hörmət etmək və onları qorumaq öhdəliyi vardır və bu azadlığa hər hansı məhdudiyətlər ixtiyari olmamalıdır.⁴⁴ Ümumiyyətlə, internet kontent üzərində senzura və kontentin qadağan olunması yalnız istisna hallarda və qanuni məqsədlər çərçivəsində tətbiq olunmalıdır və heç bir halda siyasi tənqidi kontentləri yerləşdirən saytlara məhdudiyət qoyulmamalıdır.

III. İnformasiyaya çatımlılıqda informatorların rolu

Bir çox hallarda jurnalistlərin və adi vətəndaşların dövlət orqanlarına aid olan və ya onların inhisarında olan məlumatlara çıxışı məhdud ola bilər. Bu səbəbdən ictimaiyyətdə maraq doğuran məlumatın zamanında cəmiyyətə ötürülməsində informatorların rolu danılmazdır. İnformatorları gördükləri işdən çəkəndirməmək üçün onları cinayət təqibindən və digər növ məsuliyyətdən qoruyan qanunvericiliyə ehtiyac vardır. Bu sahədə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyini təhlil etsək görərik ki,

⁴⁰ Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Üzv Dövlətlərə İnternet İstifadəçiləri üçün İnsan Hüquqları Bələdçisinə dair Tövsiyəsi CM/Rec, 6 (2014).

⁴¹ Handyside v. United Kingdom, (App. 5493/72), 7 December 1976, Series A № 24, (1979-80), EHRR 737, § 48.

⁴² Yuxarıda istinad 35, 57.

⁴³ Yenə orada.

⁴⁴ Yuxarıda istinad 40.

“informer”⁴⁵ anlayışı müəyyən olunmamışdır. “İnformer” termininə mənaca yaxın ifadə “məlumat mənbələri”dir. “Məlumat azadlığı haqqında” AR Qanununun 7-ci maddəsinə görə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada məlumatları əks etdirən sənədlər və başqa daşıyıcılar kütləvi informasiya vasitələrinin məlumatları açıq çıxışlar məlumat mənbələri hesab edirlər.⁴⁶ Əlbəttə, məlumat mənbələri fiziki şəxsləri ehtiva etmir, lakin məlumat daşıyıcılarının dolayı olaraq informatorun kimliyinin müəyyən edilməsində rol oynaya biləcəyini nəzərə alaraq həmin müddəanı informatorların müdafiəsi ilə əlaqələndirmək olar. Bundan başqa, Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında AR Qanununa əsasən, KİV redaksiyasına və ya jurnalistə şəxsin gizli saxlanmaq şərtilə verdiyi məlumatı yayılan xəbər və materiallarda açıqlamasına və adının bildirilməməsi şərtilə məlumat vermiş şəxsin kimliyini göstərməsinə yol verim.⁴⁷ Jurnalist yalnız məhkəmə tərəfindən insan həyatının müdafiəsi üçün ağır cinayətlərin qarşısını almaq məqsədilə və ağır cinayət törətməkdə ittiham olunan, yaxud təqsirli bilinən şəxsin müdafiəsi üçün öz mənbəyini açıqlamağa məcbur edilə bilər.⁴⁸ Təbii, daxili qanunvericilikdəki bu müddəa jurnalistin məlumat mənbələrinin konfidensiallığına yönəlib.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin bu sahədə presedent hüququ da mənbələrin açıqlanmaması prinsipini təsbit edir. Mənbələr yalnız istisna hallarda və mühüm dövlət və ya fərdi maraqlar risk altında olduğu halda açıqlanmalıdır.⁴⁹ AİHM Goodwin Birləşmiş Krallığa qarşı işində bildirmişdir ki, demokratik cəmiyyətdə mətbuat azadlığı üçün jurnalist mənbələrinin qorunmasının vacibliyini və mənbənin açıqlanmasına dair göstərişin bu azadlıqdan yararlanmanı çətinləşdirə biləcək təsirini nəzərə alqında belə tədbir ictimai maraq naminə daha üstün tələblə əsaslandırılmadığı halda, Konvensiyanın 10-cu maddəsinə uyğun deyildir.⁵⁰ Informatorların fəaliyyəti ilə birbaşa əlaqəli olan iş Guja Moldovaya qarşı⁵¹ işdir. Məhkəmə 10-cu

⁴⁵ *İngiliscə - whistle-blower.*

⁴⁶ Məlumat azadlığı haqqında AR Qanunu, maddə 7 (1998).

⁴⁷ Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında AR Qanunu, maddə 11 (1992).

⁴⁸ *Yenə orada.*

⁴⁹ *Yuxarıda istinad 14, 33.*

⁵⁰ Goodwin v. United Kingdom, (App. no. 17488/90), 27 March 1996, § 39.

⁵¹ *İşin Faktları* – 2003-cü ilin yanvarında Moldova prezidenti nitqlə çıxış edərək korrupsiya ilə mübarizənin zəruriliyini vurğuladı və hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarını vəzifəli şəxslərin hüquqa zidd təzyiqlərinə boyun əyməməyə çağırırdı. Bu nitq kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırıldı. Bir neçə gün sonra baş prokurorluğun mətbuat xidmətinə rəhbərlik edən ərizəçi bu idarənin aldığı iki məktubu milli qəzetə təqdim etdi. Məktublarda üzərində onların konfidensial olduğu barədə heç bir qeyd yox idi. Birinci məktubda parlament spikerinin müavininin baş prokurora müraciəti əks olunmuş və müraciətə dörd polis əməkdaşının məktubu əlavə edilmişdi, onların barəsində şəxsləri qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum etmə və məhbuslarla qəddar rəftar ittihamları irəli sürülmüşdü və onlar prokurorluqdan dəstək istəyirdilər. Müraciətdə baş prokurorluğun işi tənqid olunur, polislərin işi isə təqdir edilərək qeyd olunurdu ki, onlar nazirliyin "ən yaxşı bölmələrindən

maddənin pozuntusu olaraq bildirmişdir ki, *dövlət qulluqçusu fəaliyyəti dövründə idarə daxili məlumatlardan, o cümlədən yayılması və ya dərc edilməsi cəmiyyətin maraqlarına güclü şəkildə cavab verən məxfi məlumatlardan xəbərdar ola bilər. Buna görə də Məhkəmə hesab edir ki, dövlət qulluqçusu və ya dövlət sektorunda çalışan işçi iş yerində baş vermiş qanunsuz əməl və ya hüquq pozuntuları barədə xəbər verdikdə, müəyyən hallarda hüquqi müdafiədən istifadə etməlidir. Bu, o zaman lazım ola bilər ki, müvafiq işçi və ya dövlət qulluqçusu işdə baş verənlər barədə məlumata malik olan yeganə insan və ya belə məlumata malik olan kiçik qrupun üzvlərindən biri olsun və bununla da işə götürənə və ya ümumilikdə cəmiyyətə xəbər verməklə ictimai maraqlar naminə hərəkət etmək üçün ən yaxşı vəziyyətdə olsun. Yuxarıda qeyd edilmiş tədbirlilik vəzifəsi fonunda məlumat ilk növbədə yuxarı vəzifədə olan şəxsə və ya digər səlahiyyətli dövlət orqanına açıqlanmalıdır. Yalnız bunun açıq-aşkar mümkün olmadığı hallarda məlumat son zərurət halı kimi ictimaiyyətə açıqlana bilər. Buna görə də fikri ifadə etmək azadlığına münasibətdə tətbiq olunan məhdudluğun mütləq olub-olmadığını qiymətləndirən zaman Məhkəmə işə etmək istədiyi hüquq pozuntusunun vurduğu zərərin aradan qaldırılması üçün ərizəçinin hər hansı başqa səmərəli vasitəyə malik olub-olmadığını nəzərə almalıdır.*⁵²

Bir məsələyə fikir vermək lazımdır. Yuxarıda qeyd olunan qanunvericilikdəki müddəə yalnız jurnalist statusu olan şəxsləri ehtiva edir. Həmin şəxslərin dairəsinə KİV-in ştatlı və müntəzəm fəaliyyət göstərən ştatdankənar müxbirlərinə aiddir.⁵³ Bu o deməkdir ki, yalnız həmin insanlar informasiya mənbəyinin açıqlamasına yol verilmirlər. Bəs bloqerlər və hüquq müdafiəçiləri necə? Onlar məlumat mənbələrini məxfi saxlamağa borcludularmı və ümumiyyətlə, informatorların kimliyinin açılmasına məcbur edilə bilərmə? İnternet şəbəkəsinin genişlənməsi, sosial şəbəkələrin günlük həyatımızda rolu getdikcə artdığını görürük və qeyri-peşəkar jurnalist kimi qanun tərəfindən tanınmayan, ancaq aktiv bloqerliklə məşğul olan şəxslərin fəaliyyəti və informatorla münasibətlərinin tənzimlənməsi hüquqi

---

biridir". Müraciət spikerinin müavininin baş prokurora ünvanlanan belə bir xahişi ilə yekunlaşdı ki, həmin polislər barəsindəki "işin araşdırılmasında şəxsən iştirak etsin və işi qanunun tələblərinə ciddi əməl etməklə həll etsin". İkinci məktub nazir müavini tərəfindən baş prokurorun müaviniyə ünvanlanmışdı və orada deyilirdi ki, polislərdən biri əvvəllər məhbuslara qarşı zorakılığa görə məhkum edilib, amma sonradan amnistiyaya düşüb. Bu məktubları aldıqdan sonra qəzet prezidentin korrupsiya əleyhinə kampaniyası barədə məqalə dərc etdi, məqalədə deyilirdi ki, Moldovada qulluq mövqeyindən sui-istifadə halları geniş yayılıb. Misal olaraq qəzet spikerin müavininin dörd polis əməkdaşını açıq-aydın müdafiə etmək cəhdini göstərdi və hər iki məktubun surətlərini dərc etdi. Sonradan ərizəçi etiraf etdi ki, məktubu qəzetə o verib, amma qeyd etdi ki, bunu prezidentin korrupsiya əleyhinə kampaniyası kontekstində prokurorluğun müsbət imicini yaratmaq məqsədi ilə edib və bu məktublar konfidensial olmayıb. Lakin o, həmkarları ilə məsləhətləşmədiyinə və məxfi olduğu iddia edilən sənədləri açıqladığına görə işdən azad edildi. O, işə bərpa olunması üçün mülki məhkəmələrə müraciət etdi, amma cəhdləri uğursuz oldu.

⁵² Guja v. Moldova, (App. 14277/04), 12 February 2008 §§ 72-73.

⁵³ Yuxarıda istinad 47, maddə 49.

müstəvidən kənar saxlanılır. Sosial şəbəkə həm siyasi aktivliyi artırır, həm də insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində məlumatların qısa bir zamanda ötürülməsində platforma rolunu oynayır. Təəccüblü deyil ki, “Ərəb Baharı” adı ilə tanınan 2011-ci il inqilab dalğası üçün informasiya bölüşmə platforması rolunu Youtube, Facebook və Twitter oynayır.⁵⁴ Bu səbəbdən də bloqerlərin informatorlarının hüquqlarının qorunması və onların təqibdən azad olunmaları sahəsində qanunvericilik yaradılmalı və təkmilləşdirilməlidir.

İnformatorların hüquqlarının qorunmasından danışarkən qanun tərəfindən qoyulan çərçivə və məhdudiyyətlərə də nəzər yetirmək lazımdır. Belə ki, informasiya əldə etmək haqqında AR Qanununda informasiyanın təsnifatı verilir. Informasiya istifadə üçün açıq və alınması məhdudlaşdırılan informasiyalara bölünür.⁵⁵ Məxfi və gizli, konfidensial informasiyalar qanunla məhdudlaşdırılır. Dövlət sirri məxfi, vətəndaşların mülkiyyət növündən asılı olmayaraq yaradılmış idarə, müəssisə və təşkilatların, digər hüquqi şəxslərin qanuni maraqlarının qorunması məqsədi ilə əldə olunmasına məhdudiyyət qoyulan peşə (həkim, vəkil, notariat), kommersiya, istintaq və məhkəmə sirləri, habelə fərdi məlumat konfidensial xarakter daşıyır.⁵⁶

Gizli və məxfi informasiyalar arasında kommersiya sirri üzərində dayanmaq yerinə düşərdi. Belə ki, araşdırmaçı jurnalistlərin daha çox müraciət etdikləri mövzulardan biri də korrupsiya cinayətlərinin araşdırılmasıdır. Kommersiya sirri qanunvericiliyinə nəzər yetirdikdə bəzi müddəaların jurnalistlərə və informatorlara çəkindirici təsirə⁵⁷ malik olduqlarını görürük. 2012-ci ildə Kommersiya Sirri haqqında AR Qanununa edilmiş əlavə və dəyişikliyə əsasən, aşağıdakılar istisna edilməklə, hüquqi və fiziki şəxslərin bu Qanunun tələblərinə uyğun olan məlumatları kommersiya sirri hesab edilir:

4.1.2.- təsis sənədlərində əksini tapan məlumatlar (kommersiya hüquqi şəxslərin təsisçiləri, iştirakçıları və onların nizamnamə kapitalındakı payları barədə məlumatlar istisna olmaqla)⁵⁸ Bu o deməkdir ki, təsisçilər və onların kapitaldakı payı istisna olmaqla hüquqi şəxslərin təsis sənədlərində əksini tapan məlumatlar açıqdır. Lakin bəzən təsisçilərin kimliyi təsis sənədində əksini tapan digər məlumatlardan daha vacib və faydalı ola bilər. Bu da informatorları və jurnalistləri araşdırmaçılıqdan uzaqlaşdırır. Düzdür, dövlət hakimiyyəti orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən qanunvericiliyin pozulması faktları dövlət sirrinə aid edilməyən və məxfiləşdirilməyən məlumatlardır.⁵⁹

⁵⁴ *Yuxarıda istinad 35, 40.*

⁵⁵ *İnformasiya əldə etmək haqqında AR Qanunu, maddə 34.*

⁵⁶ *Yenə orada, maddə 34.4.*

⁵⁷ *İngiliscə - chilling effect*

⁵⁸ *Kommersiya sirri haqqında AR Qanunu, maddə 4.*

⁵⁹ *Dövlət Sirri haqqında AR Qanunu, maddə 7.*

Burada da qanunvericilik aktlarındakı ziddiyyət üzə çıxır. Məsələn, vəzifəli şəxslərin cinayət qanunvericiliyinin vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edərək pozduqda bu faktların araşdırılması və cinayət təqibi orqanlarına və ümumiyyətlə, cəmiyyətə KİV vasitəsilə ötürülməsinə hüquqi müstəvidə imkan yoxdur, çünki kommersiya və ya bank sirri olan məlumatları qanunsuz yolla əldə etmə və ya yayma cərimə, islah və ya 2 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.⁶⁰ Bundan başqa, açıqlanması qanunla qadağan edilən məlumatları açmağa görə fiziki şəxslər 20 man.-dan 25 man.-dək miqdarda, hüquqi şəxslər 200 man.-dan 250 man.-dək miqdarda cərimə edilir.⁶¹

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, informatorların hüquqlarının qorunması ilə əlaqədar vahid qanunvericiliyin olmaması və qanunvericilik aktları arasında təzadlar hüquqi müəyyənliyə zərbə vurur. Bəzi hüquqi müddələrin ictimaiyyət üçün maraq kəsb edən məsələlərin xüsusi status altında qorunması və həmin məlumatların yayılmasına görə inzibati və cinayət məsuliyyətinin nəzərdə tutulması informatorlar üçün çəkindirici rolunda çıxış edə bilər. Düşünürəm ki, bu sahədə vahid və təkmil qanunvericilik aktı yaradılmalıdır.

Nəticə

İnformasiyaya çatımlılıq fikir və söz azadlığının vacib aspektlərindən biridir. İnformasiyaya çatımlılığın olmadığı bir yerdə demokratiya, şəffaflıq, azad seçkilərdən söhbət açmağa da dəyməz.

İnformasiya əldə etmək azadlığı həm dövlətdaxili qanunvericilikdə, həm də Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası kimi beynəlxalq sənədlərdə də öz əksini tapır. Lakin informasiyaya çatımlılıq ilk baxımdan göründüyü kimi asan tətbiq olunan azadlıq deyil. İnformasiyaya çatımlılıq qanuni müstəvidə məlumatların məxfi və ya konfidensial bəyan edilməsi vasitəsilə məhdudlaşdırıla bilər. Dövlətdən dövlətə açıqlanması məhdudlaşdırılan məlumatın siyahısı dəyişə bilər. Lakin hər bir halda informasiyanın qanunla yayılmasının qadağan olunması və ya məhdudlaşdırılması qanuni məqsədləri güdməlidir və demokratik cəmiyyətdə zəruri olmalıdır. Qeyd olunan şərtlərə əməl olunmadığı təqdirdə fikir və söz azadlığı pozulmuş hesab olunacaqdır.

İnformasiyaya çatımlılıq sahəsində dövlətin məlumatın bir şəxsdən digərinə ötürülməsinə maneə yaratmamaq və bu prosesə müdaxilə etməmək kimi neqativ öhdəliyi və əlində olan informasiya ilə bölüşmək və sorğunun daxil olduğu zaman vaxtında və dolğun şəkildə cavablandırmaq kimi pozitiv öhdəliyi var. Buna baxmayaraq, dövlətlər qanunda boşluların olması səbəbindən və ya siyasi iradənin olmaması səbəbindən insanların informasiyaya çatımlılıq azadlığını məhdudlaşdırır. Dövlətlər bəzən qanuni

⁶⁰ CM, maddə 202.

⁶¹ İXM, maddə 189.

məqsədləri əsas gətirərək qanuni həddi aşırırlar və zəruri olduğundan da yüksək səviyyədə proporsionallıq prinsipini pozaraq internetə çıxışı məhdudlaşdırırlar və ya internet kontent üzərində senzura tətbiq edirlər.

Əsas məsələ milli təhlükəsizlik, ictimai asayiş, üçüncü şəxslərin hüquqlarının qorunması kimi qanuni məqsədlərlə şəxslərin informasiya əldə etmək hüququnu tarazlaşdırılmış şəkildə həyata keçirməyə imkan yaratmaqdır.